

NÂBÎ DİVANI'NDA TABİAT VE MİMARİ UNSURLARDAN HAREKETLE HİKEMÎ DEĞERLENDİRMELER

Doç. Dr. Semra TUNÇ
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
setunc@selcuk.edu.tr

Öz

Türk edebiyatının hikemî şiirde üstat şairi Nâbî (ö. 1712) yaratılışından gelen dikkatle baktığı her nesnede, görünenin ardındakini yani maddede manayı arar gibidir. Dünyayı *rahmet hazinesi*, gökyüzünü *kader sergisi*, yıldızları da *kudret meş'alesi* olarak nitelendiren Nâbî için kâinat bütünüyle bir *hikmet kitabıdır*. Zaten ona göre şiir de bu mana ve hikmeti anlatmak için bir vasıttır. Bu sebeple yaratılış hikmeti üzerinde kafa yoran şair varlığın her unsurunu şiirin malzemesi yaparak şairane söylemlerine dayanak oluşturmuştur. Kâinat kitabının hikmet sırlarını şiirine taşıırken; *mevsimlerin değişimi*, *tohumun toprakta yarılarak yeşermesi*, *asmanın budanması*, *kabağın çınara tırmanması*, *gök cisimlerinin şekil, konum ve hareketleri*, *bina-zemin oturması*, *su dolabı*, *değirmen*, *kümbet*, *kapı halkası*, *pencere-kafes*, *mezar taşı-mühür* gibi etrafında gördüğü her şeye dair tecrübe ve gözlemlerini şairane incelik ve hayaller vasıtasıyla İlahî hikmetlerin izhar ve ispatı için kullanmıştır. Makalede Nâbî Divanı'nda tabii ve mimari unsurların yaratılış hakikatinin algılanmasındaki rolü ve benzetmelik olarak kullanılışı örnek beyitlerle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nâbî Divanı, tabiat, mimari, hikmet

WISE EVALUATIONS ON THE BASIS OF NATURAL AND ARCHITECTURAL ELEMENTS IN NABI'S DIVAN (COLLECTED POEMS)

Abstract

Nâbî (died in 1712), who is a master poet of the Turkish literature in poetry of wisdom, seems, as a result of his nature, to seek what is behind the visible, that is the meaning in the substance, in every item he looks at. Describing the world as a *treasure of God's mercy and grace*, the sky as an *exhibition of fate*, and the stars as *torches of power*, Nâbî sees the universe as a *book of wisdom*. Indeed, poetry is a means to express this meaning and wisdom. Therefore, reflecting upon the wisdom of creation, the poet made each and every element of existence material for his poetry, thereby rendering them a basis of his poems. While transferring the wise secrets of the book of universe to his poetry, he used his experiences and observations about everything he saw around such as *seasonal changes*, *seeds' turning green*, *pruning of vines*, *climbing of pumpkins around sycamore tree*, *shape, position and movements of celestial bodies*, *building's settling in the ground*, *water closet*, *flour mill*, *tomb*, *door ring*, *window-cage*, *gravestone and seal* to explain and prove divine wisdom through poetic elegance and imagination. In this article, the role of natural and architectural elements in the perception of the truths of creation and their use as imagery in Nabi Divanı was demonstrated through sample couplets.

Keywords: Nâbî Divanı, nature, architecture, wisdom

GİRİŞ

On yedinci yüzyıl Türk edebiyatının hikemî tarzda büyük temsilcisi Nâbî (1642-1712), eserlerinde özellikle de *Divan*'ı ve *Hayriyye*'sinde döneminin birçok problemini tespit etmiş ve zaman zaman çözüm önerileri sunmuştur. Nâbî'nin şiirlerinde esas olan manadır. Ona göre düşünen insan için kâinat, hakikati algılama yolunda bir delil veya araçtır. Varlığın en küçük unsurunu şiirin malzemesi yapan ve yaratılış sebebi üzerinde kafa yorarak şairane hayallerine dayanak oluşturan Nâbî için dünya *rahmet hazinesi*, *yeryüzü kader sergisi*, *yıldızlar kudret meş'alesi* hâsılı kâinat bütünüyle bir *hikmet kitabıdır*:

Zemîn bisât-ı kader çarh hayme-i 'azamet
Nücûm-ı sâbit ü seyyâr meş'al-i kudret
Cihân netîce-i cûd-ı hazâ'in-i rahmet
Sahâ'if-i suver-i kevn nüsha-i hikmet
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

170, 1/IV¹

Onun bir şair olarak misyonu bu hikmet kitabını okuyup tefekkür ederek anlamaya ve anlatmaya çalışmaktır. Bunu yaparken Nâbî, kâinat kitabından çoğu zaman akıl yürüterek vardığı hikemî sonuçları, mutlak hakikati idrak etme ve huzura erme yolunda; problemlerin tespiti ve çözümüne yardımcı olmak üzere çağının insanına şairane bir şekilde sunmaktadır.

Sanatkârı diğer insanlardan ayıran; çevresine bakışı, varlıkları algılayışı, onlara hayali zorlayan anlamlar yükleyerek yorumlayışı, perdenin arkasını görebilme gücü, hâsılı *ehl-i tab'* yani hilkaten kabiliyetli oluşudur. Bu özel yaratılışlarıyla şairler/sanatkârlar, diğer insanların baktığı ancak göremediği ayrıntıdan yola çıkarak sezgi ve hayal gücüyle hakikatin önündeki varlık perdesini aralamaya çalışırlar.

Nâbî de yaratılışından gelen dikkatle baktığı her şeyde, görünenin ardındakini yani maddede manayı arar gibidir. Şair nezdinde şiir de bu mana ve hikmeti anlatmak için bir vasıtaadır:

Teveccüh itmez idüm şî're Nâbiyâ bu kadar
Beyân-ı sırr-ı hikem olmayaydı mazmûnı

1104, 858/5

Esasında kâinattta her şey, nehir kıyısında bir yaprak bile yaratılıştaki mükemmelliği, hikmeti söyler. Ancak insanda duyma ve idrak kabiliyeti yoktur der Nâbî:

¹ Metin içindeki örnek beyitler ve şiir parçaları için "Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Divanı I-II*. İstanbul: MEB." künyeli divan yayını esas alınmış; *sayfa, şiir ve beyit numarası* söz konusu yayına göre verilmiştir.

*Senün gûşuñda isti'dâd yok idrâkine yoksa
Leb-i cûda kemâl-i sun'ı her berg-i çemen söyler
551, 121/2*

Bu vurgulardan hareketle makalede; mevsimlerin değişiminden, bir tohumun toprakta yarılarak yeşermesinden, asmanın budanmasından, kabağın çınara tırmanmasından, gök cisimlerinin hareket, şekil ve konumlarından; kısacası, görebildiği her şeyden çoğu zaman bir hikemî netice çıkaran Nâbî'nin bu tecrübe ve gözlemleriyle şairane hayallerini teyit eden örnekler verilmektedir.

Mevsimler

Dört mevsime ayrılan yılın her safhasında, insana ihtiyacı doğrultusunda farklı nimetler sunulmuştur. Allah insanın ömrünü de bunun gibi dört safhaya ayırıştır ki her safhada bir kazanç elde etsin:

*Bitmege nakd-i 'ömrden mahsûl
Çâr taksît olındı çâr füsûl
422, VIII/62*

Bahar; havaların ısınması, yağmurların yağmasıyla tabiatın canlandığı bir mevsimdir. Fakat insanın bahar bulutundan bir şey beklemesi boşunadır. Çünkü bu fani dünyanın baharından elde edilen şey, sadece gökten inen yıldırımlardır:

*Ümîdvâr olıcak ebr-i nev-bahârândan
Nüzûl-ı sâ'ikadan ma'adâ degül de nedür
544, 112/7*

Nâbî aşağıdaki beyitte, dönemindeki iktisadi durgunluğa da dikkati çeken bir ifadeyle, baharda çiçeklerle donanmasına rağmen henüz meyve vermeyen ağaçları, çeşit çeşit malı bulunan ancak parası olmayan [mallarını satıp paraya çeviremeyen] tacire benzetir:

*Beñzer dıraht o tâcire kim nev-bahârda
Her nev'den metâ'ı var ammâ nukûdı yok
751, 389/4*

Baharda meyve vermeden önce ağaçlar çiçek açar. Şair de, çiçeğin meyvenin habercisi olduğu gibi sevgilinin gülümsemesinin de buseye izin anlamına geldiğini ifade eder:

*Cânânenüñ tebessümi destûr-ı bûsedür
Her mîvenüñ şükûfedür elbette evveli
1078, 825/4*

Gül, baharın sembolü, sultanıdır. Sevgilinin lal renkli dudağında canlılık emaresi gören şair, renk ve şekil yönüyle goncayla da ilgi kurarak, onun ancak baharda açılıp gül olacağını ümit etmektedir:

*Reng-i hayât kim görünür la'l-i yârda
Me'mûldür nümâyîşi ancak bahârda*

981, 697/1

Kışın kapalı mekânlarda bunalan insanlar baharla birlikte mesire yerlerine, bahçelere çıkar, eğlenirler. Bahar taraba da cenge de uygundur (1112, 869/1; 972, 683/4). Gönül de sevgilinün gül yüzünü görünce bahar geldi diye evinden çıkar:

*Rûy-ı yâri gördi dil çıkdı derûn-ı sîneden
Fasl-ı güldür zevkî çendân kalmadı kâşânenün*

781, 424/5

Bu mevsimde kanın hızlı akması ve vücutta sevdanın fazlalaşması sebebiyle psikolojik rahatsızlıklar da artar (996, 716/1; 997, 717/1). Bahar mevsiminin ilk günü 21 Mart'ta, yani nevrüzde gece ve gündüz eşit olur. Ayrıca baharda hava mülayimdir. Şair bu durumu baharın, adaletiyle gece ve gündüzü eşitleyerek ikisi arasındaki düşmanlığı kaldırdığı şeklinde ifade eder:

*Biri birini te'addî iderek leyâl ü eyyâm
Göricek bahâr-ı 'adli ikisi ber-â-ber oldı*

1109, 865/5

Sonbaharla tabiatta meydana gelen değişikliği, gülzar askerlerini hazanın yağmalaması hayaliyle ifade eden Nâbi, bu beytin alındığı gazelini *katı*² ustası Bursalı Fahrî ve sanatı övgüsünde söylemiştir. Canlı renkleriyle gerçekmiş gibi duran ve şaire sanatkârını hatırlatan –muhtemelen Fahrî'ye ait – bahçe desenli *katı*'nın nakışları, sanki bahçedeki çiçeklerin hazan tarafından yağmalanmasına gülmektedir:

*Hazân itdükçe gâret leşker-i ezhâr-ı gülzârı
İder nakş-ı bürîde şeh-nişîn-i câmdan hande*

1067, 811/2

Dondurucu soğuklarla kış şaire; insani ilişkilerde yozlaşmayı, değerlerin kayboluşunu hatırlatan mevsimdir. Bu soğuma/yozlaşma âşık ve maşuku bile etkilemiş, muhabbet soğuktan dışarıya çıkamaz olmuştur:

*O deñlü saldı berf-i bî-emân kevine bürüdet kim
Miyân-ı 'âşık u ma'sûka yol bulmaz mahabbetler*

503, 61/2

² *Kat'* (*katı*'), kâğıt veya deri üzerine çizilmiş yazı, motif yahut bir şekli kesip (oyup) çıkararak bir başka kâğıt veya deriye yapıştırmak suretiyle gerçekleştirilen bir sanattır. Oyularak çıkarılan kısma *erkek*, oyuk kalan kısma *dişi*, bu yolla yapılan levhalara da *kâtı'a* denir. Çin'de doğan bu sanat Türk/Osmanlı sanatkârlar tarafından geliştirilip mükemmel örnekleri verilmiş 20. yüzyıl başlarına kadar korunmuştur. *Katı*'nın en meşhur iki ustası, Fatih Sultan Mehmed devrinde yaşamış Oymacı Mehmed ve 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Bursalı Fahrî'dir (ö.1618) (Büngül ty: I/154-155)

Söz konusu soğukluktan güzellerin ahde vefa binası da payını almıştır. Güzeller ahde vefa etmediği gibi, soğuğun şiddetinden sadâkat de buz üstüne kurulmuş bir binaya dönmüş, insanlar arasında kaypaklık had safhaya ulaşmıştır (503, 61/5). Dahası soğuktan emanetler sahibine iade edilmez, alan da donar kalır (503, 61/4) diyen Nâbî, cihanın ayna gibi buzlanmasının sebebini; kış mevsiminin, halkın bu olumsuz tavrına/gidişatına işaret etme isteğine bağlar:

*Yah üzre berf püşt-i âyine göstermeden Nâbî
Bürüdetden ider rû gerdiş-i halka işâretler*

503, 61/7

Bir işten beklenen faydayı elde etmek için işi zamanında yapmak önemlidir. Şair zamanı geçtikten sonra yapılan işi, kış güneşinin etkisine benzetir. Kışın güneş olsa da bahar veya yaz mevsimindeki sıcaklığı nasıl veremiyorsa zamanında yapılmayan işin de değeri öyle düşüktür:

*Bî-vakt ü zamân olsa ger kârda te'sir
Hurşîd-i zemistânda da germiyet olurdu*

1091, 842/6

Kasım Fırtınası

Halk takvimine göre eskiler yılı Hidrellez ve Kasım olmak üzere ikiye ayırırlardı. Kasım yılın bir bölümünü karşıladığı gibi “rûz-ı Kasım” şeklinde de ayın 8. gününü karşılardı ki bu gün aynı zamanda kışın da başlangıcı sayılırdı. Kasım, yılın 8 Kasım’dan 6 Mayıs’a kadar; Hidrellez ise 6 Mayıs’tan 8 Kasım’a kadar olan devresidir. Denizciler Kasım’ın yüzüncü gününden önce denize çıkmanın hayır ve kâr getirmeyeceğine inanırlarmış (Pakalın 1993: II/205).

Gönlü gemiye, yemini dalgaya, gönüldeki şüphe veya vehmi çer çöpe benzeten şair, yemin dalgaları Kasım fırtınasına dönse de [Kasım fırtınasıyla coşsa da] gönül denizinden vesvese/vehim çöplerini gideremez, der:

*Zâ'il olmaz yem-i dilden has u hâşâk-i şükûk
Dönse de fırtına-ı kâsıma mevci kasemüñ*

762, 402/3

Tohum, Ağaç, Meyve

Tohum toprakta çatlayıp fani olmadan yeşermez, fidana dönmez. Aşk tarlasında sinesi buğday gibi yarılmayan da hasat edilip ambara girmeyi hak edemez, değer bulamaz:

*Mezra‘-ı ‘aşkda mânende-i gendüm Nâbî
Giremez sînesi çâk olmayan anbârumuza*

1057, 798/7

Meyvenin en güzeli ağacın tepesinde olur ve önce o yenir. Nâbî, liyakat sahibi kimselerin kolayca harcanmasını ve mağdur edilmesini anlatmada bu tabii

durumdan yararlanır. Liyakat sahibi kimseler de yenmek için göz dikilen olgun meyve gibidir. Şair bu hususu, ağacın en tepesindeki naz meyvesi er geç karın hapsinde [midede] tutsak olacaktır ifadesiyle açıklar:

*Zirve-i şâhda dâmen-keş olan mîve-i nâz
Âhir üftâde-i habs-ı şikem olmaz da n'olur*

522, 85/7

Çınar-Kabak/Bülbül

Çınar; klasik şiirde uzun ömürlü, görkemli bir ağaç oluşu yönüyle genellikle yaşlı, şeyh/mürşid ilgisi içinde kullanılır. *Nâbî Divanı*'nda ise çınar, bülbülün yuva yapmadığı ağaç olması ve kabak (kedû) ilgisi içinde ululuk, mütevazılık ve vakara işaretle söz konusu edilir.

Çınar uzun yıllar yaşayan bir ağaç, kabaksa mevsimlik bir sebzedir. Çınarın tepesine çıkan kabak güya ona şöyle dermiş: "Görüyor musun ben kimim! Devlet ve ikbâlin yâr olması yüzünden çabuk yükseldim. Sana bile hâkim vaziyetteyim." İhtiyar çınar da onun bu mevsimlik devletine güler ve hâl diliyle "Hazan vaktinde görürsün." karşılığını vermiş (Onay 1992: 103). Çınarın yıllar içinde vardığı yükseklige Hakk'ın kudreti ve izniyle bir mevsimde ulaşan kabak, kemâl yönüyle eksiktir. Bunun kendi gayretiyle olduğunu sanır. Oysa ona her bulduğu ağaca tırmanabilme gücünü Cenabıhak yaradılıştta lütfetmiştir:

*Vechi var bulduğu eşcâra tefevvuk itse
Çünkü destâr-ı mükevverle zuhûr itdi kedû*

954, 657/8

Kavuğa benzer sebzesiyle yaratılan kabağın mevki sahibi olmasını normal bulan Nâbî, kimi insanların şans/talih eseri kolayca mevki elde etmelerini, tıpkı kabağın yaradılışı gereği çınarın tepesine çıkmasına benzettir. Bu fani dünyada makam ve mevki sahibi olmak, üstünlük taslamak; bir mevsimlik ömrü olan kabağın, çınarın tepesine çıkması gibidir. Bazı kimseler ise bu durumu kendilerinin marifetiyle zannederek kibirlenirler. Ancak hafif bir talihsizlik rüzgârının, zahmetsizce felek çınarının tepesine çıkan kabağı yerinden etmesi gibi emek çekmeden bir makama gelen kimseler de kolayca o mevkiyi kaybederler:

*Kemîne sarsar-ı idbâra pâydâr olmaz
Çenâr-ı çarha çıkarsa kedû-yı istidrâc*

482, 37/4

Yine Nâbî, yukarıda A. Talat Onay'ın *Tuhfe-i Vehbî Şerhi*'nden naklettiği anekdota telmih ederek hile ve hırsla emsalinin önüne geçmeye çalışan kimse ile kabak, sabredip takdiri gözeten mütevekkil ve mütevazı kimse ile çınar arasında ilgi kurar:

*Tiz bulur hâli kedû ile çenârûñ hâletin
Nâbiyâ kasd-ı tefevvuk eyleyen emsâline*

1022, 748/7

Ayrıca kabuğu soyulmuş çınar, ıslanırsa elektriği iletirmiş ve bu yüzden çınara yıldırım çok düşermiş. Çınarın yıllar geçince kendi kendine yanıp tutuştuğuna da inanılmış (Onay 1992: 102-103). Nâbî bu inanışa dayanarak Allah'ın kudretine delil olarak; yaş çınardan tekâmülle ateş meydana getirmesini ve ekşi (koruk) üzümü tatlandırmasını gösterir:

*Çenâr-ı ratbdan tahsîl idüp tadrîc ile âteş
Nihâd-ı güreden tedbîr ile terkîb ider helvâ
1, 1/22*

Bülbül, yılandan korunmak için yuvasını sık dallı, çok yapraklı ağaçlara; çoğunlukla da gül ocakları içine yapar, çınar gibi büyük ağaçlara yapmazmış. İrfan cevheri de kaba, sert mizaçlılara kısmet olmaz, diyen şair bunu; bülbülün çınara yuva yapmamasıyla destekliyor:

*Olur mı her dürüş-endâma rûzî cevher-i 'irfân
Değül ma'hûd bülbül âşiyân itmek çenâr üzre
1025, 752/2*

Kasırğa-Gülistan

Kâinatta her şey; gören göz, idrak edebilen zihin için mutlak hakikati bulmayı sağlayacak vasıta. Nâbî de hakikate talip olan insan sıfatıyla dünyayı hakikat gülşenine, bu gülşendeki serviyi/güzeli (sevgiliyi) de dünyayı kasıp kavuran kasırgaya (hortuma) benzetir. Bu hayalle şair; varlıkların mutlak yaratıcı, baki ve tek gerçek olan Allah'la ilgisini hatırlatırken dünyanın ve dünyaya ait her şeyin geçiciliğini, değersizliğini de realiteden örnekle vermektedir. Cihan hakikat gülşenidir ama bu gül bahçesinin ömrü sadece bir mevsimdir. Çöl rüzgârıyla mahvolacak dünya bahçesinin hakikatini algılayan insan kazançlı çıkar:

*Cihânı ben gülistân-ı hakikat bilmişüm Nâbî
Benüm her gird-bâd-ı deşt bir serv-i revânumdur
506, 64/9*

Asma Budama

İlkbaharda asma budandığında birkaç gün kesilen yerlerden su damlar. Tatlı olan bu su, asmaya şişeler bağlanarak toplanır ve kahveyi tatlandırmada kullanılmış (Onay 1992: 44-45). Budama meyve verimini artıran bir uygulamadır. Asma da budanıp gözyaşı dökmese dilek bağında üzüm salkımı elde edemez. Yani *külfetsiz nimet, emeksiz yemek* olmaz:

*Tekâtür eylemedükçe sirîşk-i dîde-i tâk
Olur mı bâğ-ı temennâda hûşe-i engûr*

41, 7/26

Badem-Badem Yağı

Bu imtihan dünyasında çekilen sıkıntılar insanın kemale ermesine, ebedî saadete ulaşmasına vesiledir. Temiz kişiler, badem yağı gibi kat kat perdelere/kabuklara girse de feleğin testeresi yine onları bulacak, ancak sonunda bademden yağ çıkması gibi insanın da çektiği sıkıntılardan mutlaka bir fayda hâsıl olacaktır:

*Sâf-tab'ânı bulur zahm-ı fişâr-ı gerdûn
Girse de perdelere revgân-ı bâdâm gibi*

1085, 833/10

Cem' ve *farık* mutasavvıflarca birbiri ile ilgili iki hâl olarak tanımlanır. *Cem'*, varlıkları zuhur mahalleri bilip görüneni, tek ve mutlak varlığa bir işaret olarak idrak etmek; *farık* ise kulun kulluğundan elde ettiği beşeri hâl ile eşyayı Hak'tan ayrı, ancak O'na ait görmektir. Bu yönüyle *cem'* Hakk'ın lütfü, *farık* kulun kazancıdır. Bir başka tanımla *cem'*, arifin kendi varlığını unutup Hakk'ın varlığında kaybolması ve ondan başka bir şey hissetmemesi; *farık*, arifin kendisinin ve etrafındaki varlıkların varlığının farkında olmasıdır [(Eraydın 1990: 218-221; Yılmaz-Gündüz 1990: 70-71(Dipnota bk.)). İşte insan bu hâlleri, iki özlü/içli (dü-mağz), yani bir kabuğun içinde gizlenen badem ve badem yağında müşahede edebilir:

*Nâbî eğer isterlerse cem'ini farkuñ
Bâdâm-ı dü-mağz içre olan revgânı göster*

582, 161/5

Yağ-Su

Su bütün varlıkların esasıdır, azizdir, bu sebeple hürmet edilmesi gerekir. Şair de kandil içinde su üzerindeki yağın yakılmasının sebebini; yağın, aslı olan suyun üzerine çıktığı için cezalandırılması olarak görür. Yani edepsizlik eden, haddini aşan kimse mutlaka cezasını bulur:

*Eyler tefevvuk ash olan âbın üstine
Nâbî cezâsıdur ne kadar yansa revgânı*

796, 442/7

Sinek-Tatlı (Helva)

Sinek tatlıya düşkünlüğü ile bilinir (1102, 856/4). Şair de dünyaya düşkün olanların hâlini helvaya üşüşen sinekler ve onları kovalayan helvacının hareketleriyle örnekler. Dünyayı isteyenden dünya kaçır ve dünya-perest Hak katında makbul değildir:

*Bilürler ehl-i dünyânuñ ne gûne olduğın merdûd
Görenler hâlini halvâ-fürûşânuñ mekeslerle*

1015, 741/2

Mezar Taşı ve Mühür

Mezar taşlarına kişinin adı, doğum ve ölüm tarihi, mesleği bazen de edebî bir söz veya beyit nakşedilir. Dünyada hâkimiyeti temsil eden mühürlere de benzer şeyler yazılır. Ancak mühüre yazı, basıldığına doğru çıkması için tersinden kazılır. Şair bu durumdan faydalanarak dünya-pereste ölümü hatırlatır (925, 617/3):

*Nakş-ı cebîni birisinüñ râst biri kec
Mührüñ budur tefâvüti seng-i mezârdan*

936, 633/3

Mühür bir hükmün tamamlandığını, kararın verildiğini gösterir. İnsanın da bu dünya ile ilgisinin kesildiğini mezar taşı belgeler. Fakat insan bunu bildiği hâlde heves elini bir türlü şan şöhret kaydından çekemez:

*Nakş-ı nîgînün âhiri levh-i mezâr iken
Olmaz keşîde dest-i heves kayd-ı nâmdan*

925, 617/3

Başka bir beyitte şair, mezar taşı ve mühürden hareketle farklı bir hayal oluşturur. Dünya ile ahiretin sınırı olan mezar taşı kitabesi ile mühüre yazının nakşediliş stiline, aslında dünya ve ahiretin birbirinden bağımsız olduğu, yani dünyada hükümlerliliğin ahirette geçersizliği ehline apaçık görülür:

*Derûn vâ-reste olmak 'âlem-i dünyâ ile 'ukbâ
'İyândur ehline nakş-ı mezâr u nakş-ı hâtemden*

871, 545/2

Mühür ve mezar taşına benzer şeyler nakşedilmekle birlikte, mühürde gizli olan bu bilgiler mezar taşı kitabesinde aşikârdır. Şair, mühürün bir köşesine ustanın gizlediği ismin veya çok küçük kazdığı yazının, mezar taşına büyük ve açıkça kazılmasından; bu dünyada sıkıntı çeken, kıymeti bilinmeyen kimselerin ahirette değer bulacağı ümidinde olduğunu ima eder:

*Meğer âhirde telâfisin ide seng-i mezâr
Mühürlerde yiri mahkûk olanın nâm gibi*

1084, 833/9

Üzerinde yazı nakşedilmiş mezar taşlarıyla dolu toprak [mezarlık], feleğin vefasızlığını ispat etmek için hazırlanmış bir dilekçeye/belgeye (mahzar)³ benzer:

*Basıldı mahzar-ı hâk üzre mühr-i seng-i mezâr
Sipîhr-i ser-keşûñ isbâta bî-vefâlığını*

1117, 862/5

³ Mahzar: Resmî makamlara bir konu hakkında sunulmak üzere birden fazla kişi tarafından imzalanmış dilekçe. Ayrıca mahkeme sicili, defter anlamında da kullanılır (Pakalın 1993: II/391).

Hazine-Virane

Hazineler ehil olmayanların eline geçmesin diye genellikle viranelerde saklanır (924, 616/3). Pervanenin mevcudiyetinden mumun varlığı nasıl akıl yoluyla idrak edilebiliyorsa, bu dünya viranesi de gizli hazineye ve bir sahibinin varlığına işaret etmektedir:

*Yok şem'-i nümâyânı bu pervâne kimündür
Gencînesi nâ-bûd bu vîrâne kimündür*

605, 194/1

Kâinat hazinesine ancak hikmet kazmasıyla ulaşılabilir. Bu sırta eremeyenler ise hazine başında cansız yatan yılan gibi nasipsiz kalır:

*Tişe-i hikmet ile genci alanlar aldı
Mârveş kalmadasız siz dahî bî-cânlığla*

1260, 59

Tuğla

Şair bağrındaki yarayı kerpice/tuğlaya çekilen kanala benzetir:

*Ol bünyeyüz kim çekmiş iderken dahî hamîr
Üstâd eliyle sînesine şerha hiştümüz*

674, 290/3

Kaldırım

Bilindiği üzere içki ve benzeri alışkanlıkları terk etmek kolay değildir. Şair de Ramazan'da içki içmeye tövbe edip Şevvâl'de bozanların tavrının içkiyi bırakma isteği ve çabası olduğundan kinayeye; Şevvâl'in birinci gününde kırılan/bozulan tövbelerle kaldırım yapılmazsa şarap selinden halasın mümkün olmayacağı şeklinde açıklar:

*Geçilmez seyl-i meyden itmeyince kaldırım peydâ
Şikest-i tevbeden rûz-ı nuhistînde Şevvâlün*

772, 414/2

Beyitten anlaşıldığına göre 17. yüzyılda da insanları su ve çamurdan kurtarmak, yolda rahat yürümelerini sağlamak için taşlardan kaldırım yapılıyordu.

Bina-Zemin Oturması, Rutubet, Tamir

Binalar zaman içinde, buldukları zemine yerleşir. Aslında *zemin oturması* denilen bu durum bina yapılan zeminin elverişsizliğindedir. Fakat bu elverişsizlik, temel atıldıktan sonra bir süre beklenip, hafif sarsıntılarla temelin zemine uygun şekilde yerleşmesiyle binanın tamamı yapılmadan önce büyük oranda ortadan

kalkar.⁴ Şair de bu durumu, insan hayatında zaman zaman meydana gelen çalkantıların ve sıkıntılı dönemlerin, metaneti artırdığına delil gösterir:

*Olur ikbâle nev'â zelzele ser-mâye-i temkîn
Binâ yerleşmeyince üstüvâr olmaz bu yerlerde*
1071, 815/4

Binanın temeli su aldıkça bozulur, harap olmaya yüz tutar. Şair de bedenini binaya benzeterek zamanenin cevriyle akan gözyaşı selinin eskimiş beden binasını harap ettiğini söyler:

*Devrân aktıdı cevr ile seyl-âb-ı çeşmümi
Bu köhne hânenün sebeb oldı harâbına*
990, 707/5

Duvar boyaları, zaman içinde iklim şartları ve nem gibi etkenlerle dökülmeye başlar. Nâbî yağın karı, kinayeye eski/harab felek evinin beyaz badanalı duvarından düşen parçalar olarak hayal eder:

*Değül zemîne düşen berf hâne-i çarhun
Beyâz-ı suret-i divân pâre pâre düşer*
635, 234/6

Bir binada eşya veya insan varken tamir edilmesi, bakım yapılması zordur. Gönlün de dünya sarayının hayaliyle, yani dünya hevesleriyle doluyken tamir edilmesi zordur:

*Dilden çıkar sarây-ı cihânuñ hayâlini
Bisyâr olursa hânede ta'mîr teng olur*
529, 94/6

Değirmen

İnsan, gayretiyle her zorluğu aşar. Nâbî bu durumu, nazik ve nahif olan suyun sabır ve gayretle değirmen taşını döndürmesiyle örnekler:

*Def' ider seng-âsyâ gibi girânuñ sıkletin
Âb nâzik-tab'dur ammâ ki çok gayretlüdür*
523, 86/6

İnsanın eğri tavırlı felekten veya bu dünyadan esenlik beklemesi öğütölmek üzere değirmene getirilen buğdayın un olmaktan kurtulacağını sanması kadar abestir. Değirmene gelen buğdayın öğütölməsi mukarrerdir, kaçınılmazdır. Felek değirmeni de insanı tıpkı buğday gibi öğütüp un eder:

*Selâmet-hâhlıkda âsyâdan dâne-i gendüm
Ümid-i 'âfiyet gerdün-ı kec-reftârun altında*
1010, 734/3

⁴ Mimar Sinan'ın bütün eserlerinde buna dikkat ettiği, Süleymaniye Camiinin temelini attıktan sonra birkaç yıl beklediği kaydedilir.

Değirmen taşının dönüşünü su ve hava gücüyle sananlar yanılır. Taşı döndüren su veya havanın gücü değil, kudret sahibi Allah'ın gaybdan gönderdiği yardımdır:

*Âsyâb içre olan gerdişi sengün sanma
Kuvvet-i âb u hevâ gaybdan imdâd eyler*

564, 138/3

Kümbet (Günbed)

Kümbet, genellikle silindirik veya çokgen gövdeli, içten kubbe, dıştan konik ya da piramidal çatı ile örtülü mezar yapılarıdır. Kubbe şeklinde örtülü olanlarına ise *türbe* denir. Fakat birbiri yerine de kullanılmışlardır (Ödekan 1997: II/1079; Doğan 2002: 26/547-549).

Kümbetlerin karakteristik özelliklerinden biri penceresiz oluşlarıdır. Bundan hareketle Nâbî; heva ve heves yarası açılmamış gönlü, güneş ışığından mahrum kalan penceresiz kümbete benzetir:

*Dil ola revzene-i dâğ-ı hevâdan mahrûm
Döner ol günbede kim ola ziyâdan mahrûm*

849, 515/1

Beyyite; zaman zaman nefsin arzularına uymasından dolayı insanın çektiği eziyetlerin, gönlünde açılan yaraların aslında onun manen aydınlanmasına vesile olduğu ima edilmektedir.

Pencere- Demir Kafes

Pencereye yapılan demir parmaklıklar nasıl evin ışık almasına engel teşkil etmiyorsa günah da Allah'ın feyzini, mağfiretini engellemez:

*Sevâd-ı cürm ile feyz-i Hudâ'dan nâ-ümîd olma
Ziyâ-yı âfitâba mâni' olmaz âhen-i revzen*

881, 558/9

Kapı Halkası (Kapı Kulağı)

Kapı halkası, kapı kanatlarını açmak-kapamak için üzerlerine insanın yetişebileceği seviyede takılan halkalara denir. Ayrıca, kapı zili yerine, yine kapıların üzerine el yetişecek yerlere takılan madenî bir levha ve bu levhaya vurulduğunda ses çıkaran tokmağa da denir. Eski Türk evlerinde bu tokmaklar yerine halkalar da kullanılmaktaydı (Arseven, 1943-52: II/949, 951).

Halkayı kulağa benzeten şair (605, 193/4); kerem sahiplerinin kapısının, niyaz isteyenlerin sesini duymak için kulağını halka gibi açmış beklediğini söyler:

*Zib-i gûş itmege âvâz-ı niyâzuñ cûşın
Bâb-ı erbâb-ı kerem halkaveş açmış gûşın*

892, 573/1

Çadır- Direk

Hadis kitaplarında; kıyamet günü güneşin insanların başlarına iki yay boyu yaklaşacağı ve insanların amellerinin derecesine göre tere batacağı ifade edilir (Canan 1992: 14/366). Ancak tövbe çadırına ahıyla direk yapanlar, yani Allah'ın rahmetine güvenerek samimi bir şekilde tövbe edenler kıyamet güneşinin hararetinden korunabilecektir:

*Tâb-ı hurşîd-i cezâdan nice âsûde olur
İtmeyen âhı sûtûn hayme-i istiğfâra*

965, 673/2

Çatı-Oluk

Binaların duvarları nem alıp zarar görmesin diye çatılara suyun tahliyesi için oluklar yapılır. Bugünkü mimaride genellikle gizlenen bu oluklar eskiden çatı kenarlarına raptediliyordu (738, 373/4; 763, 403/1; 69, 11/7). Bedeni binaya benzeten Nâbî, harap olmaya yüz tutmuş binayı güçlendirerek olukla uzun süre ayakta tutmak mümkün olmadığı gibi, yıllar içinde güçsüzleşen bedeni de macunlarla gençleştirmek takviye etmek mümkün değildir, der. Ne yapılırsa yapılırsın ecel, beden binasını er geç yıkacaktır:

*'Aceb bu takviyet şevkiyle ma'cûn-hârlık tâ key
Binâ-yı ten harâb olmakdadur mîzâbı neylersin*

879, 556/4

Fıskiye

Özellikle Lale Devrindeki ihtişamı, eğlence ve gösterişe düşkünlüğü de temsil eden süs unsurlarından biri olarak Nedim'in şiirlerinde, klasik şiirde o zamana kadar rastlanmayan hayaller içinde gördüğümüz fıskiye; Nâbî Divanı'nda farklı çağrışımlarla yer alır (83, 12/80). Kâinatta gördüğü her oluş veya varlıkta hikmet arayan şair, suyun fıskiyeden yukarıya doğru fıskırmasının, takdir gereği akarsu hazinesinin gücüyle olduğunu söyleyerek bir toplumsal yaraya da dikkati çeker gibidir. Servet ve güç sahibi insan, çoğu zaman sair insanların hayal bile edemediği şeylere ulaşabilir, imkânlarla kavuşabilir:

*Âb-ı revân hazînesinüñ kuvvetiyledür
Fevvârelerde itdüğü cünbiş hilâfına*

961, 667/4

Su Dolabı, Kuyu (Çâh)

Suriye ve özellikle Halep yakınlarındaki Hama şehri su dolaplarıyla meşhurdur. Akarsular üzerine kurulan bu dolaplar yerleşim bölgelerine suyun aktarılması, tarım alanlarının sulanması ve su değirmenlerinin çalıştırılması için kullanılırdı. Nâbî'de gerek fonksiyonu gerekse şekliyle ilgili birçok şairane hayal içinde gördüğümüz ve bugün Hama'da bir kısmı hâlâ faal olan bu dolaplar, Yûnus

Emre de dâhil pek çok şair için ilham kaynağı olmuştur. Ahşap çarklardan ve muayyen aralıklarla raptedilmiş su kaplarından oluşan, yaklaşık üçte biri su içinde dönen dolaplar, içine dolan suyu dönüş esnasında bir kanala aktararak naklederler. Bu hâl şaire; varlığın asıl sahibini ve hazana yüz tutmuş dünyanın geçiciliğini, sadece insanın malı mülkü üzerinde kısa bir süreliğine tasarruf hakkı bulunduğunu hatırlatır:

*Dûlâb gibi alduğumuz virmedeyüz hep
Bu bâğçe-i rû be-hazânun nesin alduk*

750, 387/2

Üzerindeki su haznelerini ağıza benzeterek dolabı teşhis eden şair, onun dönerek aldığı suyu aktarmasından hareketle içtiği suyun kendisine nasip olmadığını söyler. Yani dolabın çok kovası olmasının kendisine bir faydası yoktur. İnsan da bu dünyada kendinin sandığı malların sadece emanetçisidir ve onları sahibine, ezelde takdir edilen şekilde ihtiyacı olana aktarmada aracı durumundadır:

*İçdüğü âb değül kendüye çün rûzî
Ağzinuñ kesretinüñ nef'i ne dûlâblaruñ*

787, 431

Kuyudan su çıkarmaya yarayan makara şeklindeki düzeneğe de *çıkırık* veya *dolap* denir. Çıkırığa sarılı ipin ucundaki boş kovanın, çıkırığın döndürülerek kuyuya inmesi ve yukarıya çekilerek suyu nakletmesinde Nâbî, insanın bu dünyaya geliş sebebindeki hikmeti idrak eder. İnsan bu dünyaya, bir işe yaramak ve Yaradan'a yaraşır ve yaratılmışa faydalı bir kul olup değerini yüceltmek için gelir. Dünya ve insan sadece bir vasitadır:

*‘Âlem-i peste nüzûlüñ sebebin idrâk it
Añla dûlâb ile delvün ‘amelin çâh üzre*

795, 714/7

Kuyunun ağızındaki taşa, kovanın ipinin sürtünmesinden dolayı zaman içinde oyuk/yarık oluşur. Kovanın ipi sürekli kuyu ağızındaki taşa sürtünerek nasıl yanklar oluşturuyorsa, feleğin cevri de saf gönüllü, temiz insanların hislerini öyle zedeler:

*İtdürür cevri-i felek sâf-dilün hissini çâk
Rîsmânunñ eseri gibi dehânında çehün*

776, 419/4

Su çekilirken kuyunun kenarlarına dökülür ve bu yüzden etrafı sürekli ıslak olur. Bu durumu gören şair insanla kuyu arasında ilgi kurar. Kuyunun kenarının sürekli ıslaklığı, içinde su olduğunun delilidir. İnsanın ağızından çıkan sözler de gönlündekine işaret eder:

*Ne varsa dilde dehenden odur teraşşuh iden
Hemîşe âb ile âlûdedür kenâr-ı çâh*

1003, 725/3

Kova, kuyuya boş iner dolu çıkar. İnsanlar da olgunlaşmak, değer bulmak için çeşitli iniş ve çıkışlar yaşarlar. Sonunda nefes, kovanın kuyudan su çekmesi gibi, sineden âb-ı hayatı çeker, ömür biter (1226, 191):

*'Ömr olmadadur silsile-rîz-i hatevât
Mümkin mi bu reh-güzerde ümmîd-i sebât
Mânende-i delv-i âb târ-ı enfâs
Cezb itmede çâh-ı sîneden âb-ı hayât*

1177, 19

Ayrıca dolap ve kuyu; çeşitli hayallerle vücut, sipihr ve devran için benzetilen olarak da kullanılır (11, 2/4; 156, 24/68; 739, 374/4).

Örneklenen bu hususlar dışında *Nâbî Divanı*'nda; hurmanın açılarak yenmesi (1037, 770/1), geminin girdaba kapılması (790, 435/4), ateş yanarken kıvılcımların sıçraması (1082, 831/3), hamam ocaklarında badem ağacı odunu yakma (1101, 854/2), rüzgârın yaprakları dökmesi (13, 2/21), kedinin ağaca tırmanması (16, 2/53), zeytinden yağ elde edilmesi (495, 51/3), baharda bir anda yağmurun inmesi (1025, 752/1), servin su kenarlarına dikilmesi, yaz kış yeşil kalması (955, 658/6, 7), suda halkalar oluşması (984, 701/2) gibi gözlem ve tecrübelerle dair söylemler de çeşitli vesilelerle söz konusu edilmektedir.

SONUÇ

Sadece tabiat ve mimariye dair örneklenen bu hususlardan hareketle Nâbî'nin şiirle ilgilenme sebebinin yalnızca edebî eser vücuda getirmek veya eğlence olmadığı anlaşılmaktadır. Divanında şiire dair ifadelerinde de şair, asıl maksadının kâinatta gören göz, işiten kulak için açık veya gizli bulunan sırlara, hikmete/hakikate dikkati çekmek olduğunu açıkça da belirtmektedir. Kanaatimizce, estetik söyleyişten ziyade fikir ve manayı önceleyen hikemî tarz şiirin öncüsü ve en büyük temsilcisi olan Nâbî'den aksi bir yaklaşım beklemek de pek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- ARSEVEN, Celal Esad, (1943-1952), *Sanat Ansiklopedisi I-V C.* İstanbul: MEB.
- BİLKAN, Ali Fuat, (1997), *Nâbî Divanı I-II.* İstanbul: MEB.
- BÜNGÜL, N. Rüştü, (ty.), “Kata”, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, İstanbul: I/154-155.
- CANAN, İbrahim, (1992), *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte.* İstanbul: Akçağ. 14/366.
- DOĞAN, Sema, (2002), “Kümbet”, *TDVİA.* İstanbul: 26/ 547–49.
- ERAYDIN, Seçuk, (1990), *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talat, (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı*, haz. Cemal KURNAZ, Ankara: TDV.
- ÖDEKAN, A., (1997), “Kümbet”. *ECZACIBAŞI Sanat Ansiklopedisi.* İstanbul: II/1079.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü.* 3 C. İstanbul: MEB.
- YILMAZ, Kâmil-GÜNDÜZ, İrfan, (1990), *Sühreverdî- Tasavvufun Esasları*, İstanbul: Vefa Yayıncılık.